

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA KONSEPTLARNING
LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Ikromova Odina

Andijon davlat chet tillari instituti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi madaniy konseptlarning lingvokulturologik hamda kognitiv xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Xususan, "oila", "baxt", "sevgi", "vatan", "uyat", "erkinlik" va "vaqt" kabi universal tushunchalarning ikki tildagi semantik va madaniy ifodalanishi o'rganiladi. Tadqiqot davomida har bir konsept xalqning mentaliteti, qadriyatlari, urf-odatlar hamda dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liq ekanligi aniqlanadi. O'zbek tilida jamoaviylik va ma'naviy qadriyatlar ustun bo'lsa, ingliz tilida individualizm va shaxsiy mustaqillik konseptlari yetakchi o'rin egallashi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: konsept, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, mentalitet, konseptosfera, semantika, milliy-madaniy birlik, individualizm, jamoaviylik, madaniy tafakkur.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda til nafaqat kommunikativ vosita, balki xalq tafakkuri va madaniyatining aks ettiruvchisi sifatida ham o'rganilmoqda. Ayniqsa kognitiv tilshunoslik hamda lingvokulturologiya yo'nalishlarining rivojlanishi natijasida "konsept" tushunchasi ilmiy tadqiqotlarning markaziy obyektiga aylandi.

Tadqiqot metodologiyas

Konsept — inson ongida shakllanuvchi va til orqali ifodalanadigan murakkab mental birlikdir. U insonning hayotiy tajribasi, madaniy qarashlari, milliy qadriyatlari hamda ijtimoiy muhitini o'zida mujassamlashtiradi. Har bir xalqning konseptual dunyo manzarasi uning tilida namoyon bo'ladi.

O'zbek va ingliz tillari turli madaniy hamda tarixiy taraqqiyot bosqichlariga ega bo'lgan tillar hisoblanadi. Shu sababli mazkur tillardagi ayrim konseptlarning mazmuni, semantik maydoni hamda pragmatik xususiyatlari bir-biridan farq qiladi. Ayniqsa "oila", "baxt", "sevgi", "uyat", "erkinlik", "vatan" kabi konseptlar ikki xalqning mentalitetini yaqqol namoyon etadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — o'zbek va ingliz tillaridagi madaniy konseptlarni lingvokulturologik jihatdan qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Tahlil va natijala

"Oila" konsepti o'zbek lingvomadaniyatining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Ushbu konsept tarkibida:

mehr;

sadoqat;

hurmat;
qarindoshlik;
birdamlik
semalari ustunlik qiladi.

O'zbek xalqining milliy tafakkurida inson individual shaxs sifatida emas, balki oila va jamiyatning bir qismi sifatida talqin qilinadi. Shu sababli oilaviy qadriyatlar juda yuqori baholanadi. "Oila — muqaddas qo'rg'on", "Farzand — oila chirog'i" kabi paremiyalar bunga misol bo'la oladi.

Ingliz tilidagi "family" konsepti esa boshqa madaniy asosga ega. G'arb jamiyatida shaxsiy mustaqillik va individual erkinlik ustun bo'lgani sababli farzandlarning voyaga yetgach alohida yashashi tabiiy hol sifatida qabul qilinadi. Bu esa ingliz konseptual tizimida individualizmning kuchliligini ko'rsatadi.

Demak, o'zbek tilida "oilal" konsepti kollektiv mentalitet asosida shakllansa, ingliz tilida "family" konsepti individualistik qarashlar bilan xarakterlanadi.

BAXT KONSEPTINING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

"Baxt" konsepti barcha xalqlarda universal tushuncha hisoblanadi. Biroq uning mazmuniiy ifodalanishi turli madaniyatlarda farqlanadi.

O'zbek tilida "baxt" tushunchasi:

oilal;
tinchlik;
sog'liq;
farzand;
mehr-oqibat
bilan bog'liq holda talqin qilinadi.

O'zbek xalq maqollarida ham baxt ko'proq ma'naviiy qadriyat sifatida namoyon bo'ladi:

"Baxt pulda emas"; "Baxt — oilada" kabi birliklar buning dalilidir. Ingliz tilidagi "happiness" konsepti esa:

personal success; self-realization; financial independence; career growth kabi tushunchalar bilan chambarchas bog'liqdir.

G'arb madaniyatida insonning o'z maqsadiga erishishi baxt mezonii sifatida qoraladi. Natijada ingliz konseptual tizimida individual muvaffaqiyat semasi ustunlik qiladi.

SEVGI KONSEPTINING MADANIY TALQINI

"Sevgi" konsepti emotsional konseptlar tarkibiga kiradi. O'zbek tilida ushbu konsept: hayo; sadoqat; sabr; ma'naviiy yaqinlik orqali ifodalanadi.

Sharqona mentalitetda sevgi ko'pincha ichki hissiyot sifatida tasvirlanadi. Ochiq emotsional ifodadan ko'ra andisha va kamtarlik ustun turadi. Ingliz tilidagi "love" konsepti esa nisbatan erkin va ochiq xarakterga ega. G'arb madaniyatida his-tuyg'ularni erkin ifodalash ijobiiy holat sifatida baholanadi. Bundan tashqari ingliz tilida: romantic love; self-love; free relationship kabi tushunchalar keng tarqalgan.

Mazkur holat ikki xalqning madaniy tafakkuridagi farqlarni ko'rsatadi.

VATAN KONSEPTI VA MILLIY TAFAKKUR

O'zbek tilidagi "Vatan" konsepti yuqori emotsional-ekspressiv xususiyatga ega bo'lib, u: ona yurt; ajdodlar merosi; milliy qadriyat; muqaddas maskan ma'nolarini birlashtiradi.

"Ona Vatan" birikmasi o'zbek tilida keng qo'llanilishi konseptning hissiy yuklamasi kuchli ekanligini ko'rsatadi.

Ingliz tilidagi "homeland" yoki "motherland" birliklari mavjud bo'lsa-da, ular o'zbek tilidagi kabi chuqur emotsional semantikaga ega emas. Chunki G'arb madaniyatida individual hayot va shaxsiy manfaat omili ustunroq hisoblanadi.

UYAT VA "SHAME" KONSEPTLARINING FARQLI JIHLATLARI

"Uyat" konsepti o'zbek mentalitetining markaziy tushunchalaridan biri hisoblanadi. Ushbu konsept: o'dob; axloq; ijtimoiy nazorat; jamiyat fikri bilan uzviy bog'langan. O'zbek jamiyatida insonning xulq-atvori ko'pincha "odamlar nima deydi?" tamoyili asosida baholanadi. Ingliz tilidagi "shame" konsepti ma'nodosh bo'lsa-da, uning pragmatik qo'llanilishi farqlanadi. G'arb madaniyatida insonning shaxsiy tanlovi va erkinligi muhim hisoblanadi. Shu sababli jamiyat bosimi o'zbek jamiyatidagi kabi kuchli emas.

VAQT KONSEPTINING KOGNITIV TALQINI

Ingliz tilidagi "Time is money" metaforasi vaqtning iqtisodiy resurs sifatida qabul qilinishini ifodalaydi. G'arb jamiyatida: punctuality; productivity; schedule muhim qadriyat hisoblanadi. O'zbek tilida esa vaqt ko'proq: sabr; hayotiy tajriba; taqdir bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Natijada vaqt konseptining kognitiv modeli ikki tilda turlicha shakllanganligi kuzatiladi.

Xulosa

O'zbek va ingliz tillaridagi konseptlar ikki xalqning milliy-madaniy tafakkurini aks ettiruvchi muhim lingvistik birliklar hisoblanadi. Tadqiqot natijasida o'zbek tilida: jamoaviylik; ma'naviy qadriyatlar; hurmat; andisha ustun ekanligi aniqlandi. Ingliz tilida esa: individualizm; mustaqillik; erkinlik; shaxsiy muvaffaqiyat asosiy konseptual xususiyat sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur konseptlarni qiyosiy o'rganish kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya hamda tarjimashunoslik uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Chunki til orqali xalqning mentaliteti va madaniy dunyoqarashi namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Maslova V.A. *Lingvokulturologiya*. Moskva, 2001.
3. Kubryakova E.S. *Kratkiy slovar kognitivnix terminov*. Moskva, 1996.
4. Safarov Sh. *Kognitiv tilshunoslik*. Toshkent, 2006.
5. Mahmudov N. *Til va madaniyat*. Toshkent, 2013.
6. Nurmonov A. *Lingvistik tadqiqot metodologiyasi*. Toshkent, 2008.

7. Раҳматуллаев Ш. *Ҳозирги ўзбек адабий тили*. Toshkent, 2006.
8. Wierzbicka A. *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford University Press, 1997.
9. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press, 2010.
10. Askoldov S.A. "Concept and Word" // Russian Philology Journal, 1997.